

Позній Олександр

фахівець I категорії Інституту
соціологічних досліджень
*Київський національний економічний
університет ім. В. Гетьмана, Україна*

ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПРОПАГАНДИ: МЕХАНІЗМИ, НАРАТИВИ, ПРАКТИКИ

Тимчасова окупація частини територій України супроводжується не лише зміною адміністративного контролю, а й глибокою трансформацією інституцій, відповідальних за відтворення соціального порядку. У цьому контексті освіта набуває особливого значення як інституція, що забезпечує довготривалий вплив на процеси соціалізації, формування ідентичності та політичної лояльності. Якщо військовий контроль діє через примус і силу, то освітня система функціонує через нормалізацію, повторюваність і рутинізацію нової символічної реальності. Саме тому її трансформація є ключовим елементом інституційної інтеграції окупованих територій.

Теоретично дослідження спирається на класичні соціологічні підходи до освіти як механізму соціалізації та відтворення соціального порядку. У межах концепції Е. Дюркгейма школа розглядається як інституція формування колективних уявлень і моральної інтеграції індивіда в суспільство (*Durkheim, 1956*). З позиції М. Вебера освітня система постає як раціоналізована бюрократична структура, що забезпечує легітимність певного типу влади через формальні процедури та нормативне регулювання (*Weber, 1978*). Підхід П. Бурдьє дозволяє аналізувати освіту як механізм відтворення культурних схем і символічного порядку (*Bourdieu & Passeron, 1977*). У свою чергу, концепція дисциплінарної влади М. Фуко дає змогу інтерпретувати шкільний простір як середовище нормалізації через організацію часу, ритуалів та контролю поведінки (*Foucault, 1977*).

Емпіричну базу дослідження становлять 100 глибинних інтерв'ю з мешканцями п'яти тимчасово окупованих територій: Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та АР Крим (по 20 інтерв'ю у кожному регіоні), проведені у січні 2026 році. Матеріали інтерв'ю свідчать, що трансформація освітньої системи має не фрагментарний, а системний характер. Вона включає перехід на інші освітні стандарти, зміну мови викладання, запровадження нової системи оцінювання та підсумкової атестації, оновлення підручників і програм, а також інтеграцію обов'язкових виховних практик із виразною ідеологічною складовою. У результаті змінюється не лише зміст навчання, а сама логіка

соціалізації: школа стає простором формування нового політичного та історичного нарративу.

Особливістю трансформацій є їхня багаторівневість. На нормативному рівні відбувається повне перепідпорядкування освітніх інституцій новій правовій системі. На змістовному рівні змінюється баланс між предметами: посилюється історичний та «патріотичний» компонент, водночас скорочуються години іноземних мов та дисциплін, що забезпечують ширший інформаційний горизонт. На символічному рівні впроваджуються регулярні ритуали – лінійки, підняття прапора, тематичні виховні години, участь у військово-патріотичних заходах. Ці практики формують щоденну присутність державної символіки та воєнної риторики у шкільному просторі. Повторюваність таких дій створює ефект нормалізації: ідеологічний контент перестає сприйматися як винятковий і стає частиною повсякденної рутини.

Причинно-наслідковий аналіз дозволяє простежити зв'язок між кадровими, структурними та ідеологічними змінами. Масовий виїзд місцевих педагогів унаслідок воєнних подій і міграційних процесів спричинив кадровий дефіцит, який компенсується залученням приїжджих або менш кваліфікованих кадрів. Зниження академічної якості викладання супроводжується підсиленням виховного компонента як компенсаторного механізму. У результаті ідеологічний елемент починає домінувати над академічним, що трансформує саму функцію школи. Якщо раніше вона була інституцією передавання знань і соціальної мобільності, то нині дедалі більше виконує роль механізму політичної інтеграції.

Мілітаризація позашкільного простору є ще одним важливим виміром трансформацій. Інституціоналізовані дитячо-молодіжні рухи з військово-патріотичною спрямованістю охоплюють різні вікові групи та інтегрують воєнну риторику у повсякденний досвід дітей. Через форму, ритуали, участь у публічних заходах та тематичних програмах формується зв'язок між історичною героїзацією минулого і легітимацією сучасних воєнних дій. Таким чином, війна перестає бути надзвичайною подією і поступово набуває статусу нормалізованої частини соціальної реальності.

Водночас результати інтерв'ю демонструють регіональну варіативність сприйняття цих змін. У регіонах із тривалішою окупацією освітня модель виглядає інституційно усталеною, а її ідеологічна складова – рутинізованою. У регіонах із пізнішим перепідпорядкуванням трансформації сприймаються як різкий і травматичний розрив із попередньою системою, що підсилює критичні оцінки. Кадрова криза, однак, залишається наскрізною проблемою в усіх регіонах, безпосередньо впливаючи на якість підготовки учнів і стимулюючи розвиток компенсаторних практик, зокрема репетиторства.

Окремої уваги заслуговують стратегії родин. Формальна участь у новій освітній системі не завжди означає внутрішню лояльність. Частина батьків використовує школу прагматично – як інструмент отримання документів, соціальних гарантій або мінімізації ризиків. Освітні траєкторії після завершення школи дедалі частіше визначаються не академічними інтересами дітей, а міркуваннями безпеки та економічних ресурсів. Виїзд на навчання розглядається як спосіб зниження мобілізаційних ризиків або уникнення нестабільності. Таким чином, освітня інституція стає полем напруги між формальною інтеграцією та внутрішнім дистанціюванням.

Довгострокові наслідки трансформації освіти полягають у поступовій зміні рамок історичної інтерпретації, звуженні інформаційного горизонту, нормалізації мілітаризованої риторики та посиленні залежності кар'єрних траєкторій від нової інституційної системи. Освітній процес функціонує як механізм керованої ресоціалізації, де через поєднання нормативних змін, кадрової трансформації та символічної рутинізації формується нова модель соціальної лояльності.

Таким чином, освітній процес на тимчасово окупованих територіях України постає як багатовимірний інструмент пропаганди, ефективність якого ґрунтується не на відкритому примусі, а на інституційній стабільності, повторюваності символічних практик та інтеграції ідеологічного змісту у повсякденний досвід дітей. Водночас збереження подвійних стратегій родин свідчить про те, що процес ідеологічної інтеграції не є завершеним і залишається предметом соціальної напруги та внутрішнього опору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Durkheim, E. (1956). *Education and Sociology*. Free Press.
2. Weber, M. (1978). *Economy and Society*. University of California Press.
3. Bourdieu, P., & Passeron, J.-C. (1977). *Reproduction in Education, Society and Culture*. Sage Publications.
4. Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford University Press.
5. Foucault, M. (1977). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Pantheon Books.